

М. А. Циганюк

Коледж Подільського державного аграрно-технічного університету

ПОЗАДУМСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕПУТАТІВ І ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ВІД УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ ТА ВІДГУКИ ПРО ЇХНЮ РОБОТУ В КРАЇ

В статті розглядається позадумська діяльність депутатів І Державної думи від українських губерній та міст. Здійснено аналіз основних напрямків їх роботи за межами парламентської зали. З'ясовано реакцію та відгуки виборців Наддніпрянщини, а також представників монаршої влади про їхню роботу.

Ключові слова: І Державна Дума, парламент, депутат, позадумська діяльність, Наддніпрянщина.

Депутати І Державної думи від українських губерній та міст значну увагу у своїй діяльності приділяли позадумській роботі. Дослідженням даної проблеми опосередковано займалися відомі вчені – О. Коник [1], Р. Топка [2], А. Глушковецький [3], В. Милько [4]. Основний акцент у своїх роботах дослідники роблять на думській діяльності, формуванні наказів від виборців або ж на регіональній позапарламентській роботі. Тому метою статті є комплексний аналіз позадумської діяльності депутатів Наддніпрянщини та відгуки про їх роботу в краї.

Основними напрямками позапарламентської роботи народних обранців були: листування, влаштування мітингів і сільських сходів, зустрічі та бесіди з виборцями, поширення друкованого матеріалу (відозв, газет, брошур). Ці форми позадумської роботи покликані забезпечити значний інтерес серед виборців, які покладали на послів великі надії. Ці сподівання пов'язувалися з можливістю розв'язати робітничі й аграрні питання, фактичну реалізація демократичних прав та свобод.

Українські виборці протягом першодумського періоду постійно листувалися зі своїми обранцями, зокрема оперативно реагували на звернення до них. Так, євреї містечка Семенівка Новомицького повіту у своєму листі до члена кадетської фракції від Чернігівської губернії О. Муханова клопоталися про недопущення погрому. Депутат відразу прореагував на запит, і підготував наступного дня надіслав листи до місцевого справника і міністра внутрішніх справ щодо можливого погрому. В результаті розслідування ці факти «не підтвердились» [5, с. 4].

У листуванні жителі українських губерній висували вимоги про національне самовизначення українського народу. В червні 1906 р. селяни с. Колодистого Звенигородського повіту Київської губернії надіслали лист з вимогою про надання автономії Україні кадету А. В'язлову. Він у відповідь висловив слова подяки за таку активну національну позицію, а також проінформував їх щодо протистояння з урядом [6]. Аналогічний лист із вимогою автономії для України отримав М. Біляшевський [6]. В листі до Л. Бабенка, трудовика від Катеринославщини, мешканці Катеринославщини ставили вимогу домагатись широкої автономії для України, яка закріплена в договорі Б. Хмельницького з московським урядом 1654 р. [7]. З подібним змістом вимоги до послів надходили у формі телеграм. Так, гурток студентів-українців Київської духовної академії надіслали І. Прагу телеграму, в якій висловлено побажання боротися за законне право українського народу на культурне і політичне самопізнання [8].

Значним морально-психологічним стимулом для депутатів були загальні вітальні телеграми із Наддніпрянщини. Зокрема, в телеграмі Одеської міської

думи віталися «народні обранці», які покликані здійснити заповітні наміри народу [9, с. 7]. Подібного змісту вітання прийшли від Київської [9, с. 6], Херсонської, Сімферопольської, Катеринославської міських дум [9, с. 7], від Полтавського статистичного бюро, обивателів станції Запоріжжя, робітників-гірників Донецького басейну [9, с. 8]. До привітань енергійно приєднувалися інтелігенція українських губерній, зокрема викладачі Новоросійського університету [9, с. 8], товариства Херсонських лікарів, товариства грамотності м. Києва та приватних осіб [9, с. 9]. Отже, вже на початку роботи депутати відчували підтримку різних соціальних груп. До того ж, депутати І Думи отримували іменні телеграми. Так робітники Мезеповського заводу Охтирського повіту Харківської губернії висловили слова підтримки в телеграмі на ім'я Б. Діденка, вони закликали посла розв'язати робітниче питання – забезпечити безпеку праці, скоротити тривалість робочого дня [10]. З такими вимогами отримав телеграму М. Михайличенко від 400 конторщиків і 1500 приказчиків м. Одеси. В ній робітники закликали своїх колег-депутатів до активної боротьби за «увесь пролетаріат», натомість обіцяли отримати від нього підтримку і допомогу [11]. Активна позиція М. Михайличенка щодо захисту прав робітників привертала до нього велику увагу виборців. Лише під листом, від робітників і селян Дніпровських заводів, адресованому на його ім'я зазначалось 6 тис. підписів [11].

Значний інтерес у виборців викликав приїзд депутатів у свої виборчі округи, де вони активно проводили зустрічі із місцевими мешканцями. 15 червня 1906 р. І. Заболотний відвідав м. Багату Подільської губернії: проводив численні розмови з місцевими євреями, рядовими чинами поліції про можливість погрому з боку чорносотенців. Відзначимо, що приїзд парламентаря в місто був реакцією на звернення єврейської громади, відтак, присутність депутата унеможливила організацію погрому з боку монархістів [12, арк. 40].

Під час бесід із парламентарями виборці отримували оперативну інформацію з перших вуст про стан справ у Думі. Такі зібрання мали значний вплив на місцеве населення. 5 червня 1906 р. в с. Турбовка Сквирського повіту Київської губернії відбулася сходка, у якій брали участь, крім місцевих селян, євреї, що приїхали, за словами помічника Київського ГЖУ О. Утгофа, із «віддаленої місцевості». Внаслідок виступу односельця, думського посла, члена кадетської фракції А. Грабовецького, селяни сіл Турбовки і Лучина розпочали страйк, тому що не бажали працювати за 2 руб. в день, а також не допускали до роботи приїжджих з інших регіонів [13, арк. 38]. Таку високу платню селяни вимагали в своїх домаганнях, на наш погляд, щоб добитися розорення поміщиків та отримання землі. Подібні сільськогосподарські страйки відбулися в інших містах Сквирського повіту. Зокрема, місцеве сільське населення с. Липки 26 червня 1906 р. теж розпочало страйк з економічною вимогою – відновлять роботу з оплатою 1 руб. за копу. Вони не допустили до робіт в економії 145 селян-заробітчан з Волинської губернії [13, арк. 42].

Значну увагу позадумській роботі приділяв депутат від Поділля І. Заболотний, який регулярно підтримував контакт зі своїми виборцями. Під час зустрічей із ними інформував про розгляд І Думою найважливішого для селян земельного питання. 14 червня 1906 р., прибувши на станцію Рудниця, посол провів розмову із селянами, в якій звернув увагу присутніх на протидії царських міністрів. Останні були активними противниками парламенту в питаннях наділення селян поміщицькою, церковною і монастирською землею. За свідченням Подільського губернатора, бесіди з депутатом мали значний вплив на настрої селян [12, арк. 39], зокрема в багатьох селах Подільської губернії відбулися селянські сходи для вибору уповноважених на подання скарг і прохань у Державну думу [арк. 14]. З цієї метою селяни с. Дмитрашівки, вибравши уповноваженим

Ф. Бабія, виділили йому 100 крб. із спільної суми для поїздки в Петербург із наказом до депутатів І Державної думи [12, арк.39]. Відзначимо, що подільський депутат під час бесід з виборцями закликав їх дотримуватись спокою і очікувати реформ, не вдаючись до насильницьких заходів [12, арк.65].

Насиченого виступами із виборцями була поїздка депутата від Катеринославської губернії О. Возовика. 25 червня 1906 р. у с. Миколаївка Маріупольського повіту виступив перед 600 присутніми, яких поінформував про діяльність Думи. До того ж, такі сходи селян він планував організувати в селах Ольшик і Новотроїцьке цього ж повіту [12, арк.67]. Внаслідок цих бесід активізувалась громадська позиція селян цих сіл, що демонструє телеграма від селян навколишніх сіл, у якій позитивно оцінювалась діяльність Думи, а також висловлюється підтримка Трудовій групі. Селяни не залишили без уваги і висунення вимог наділення землею, волі, амністії, відміни смертної кари, рівноправ'я у виборчому законодавстві [12, арк.83].

Значний інтерес у виборців мали зустрічі з іншими членами Трудової групи від українських губерній. Активно проводили бесіди із селянами Чернігівської губернії Я. Гужовський [12, арк.33], в Харківській губернії – І. Оранський [15, арк.1]. Масові зустрічі із робітниками проводив соціал-демократ З. Вировий. Так, 25 червня 1906 р. під час виступу в м. Черкасах на цукровому заводі було 2 тис. осіб [13; 16].

Позадумською активністю відзначався М. Михайличенко, який крім організації мітингів і виступів перед виборцями, намагався проводити соціальне опитування серед робітників. При цьому треба врахувати те, що депутат закінчив лише земську школу, однак наявність «диплома» про початкову освіту не впливало на його освітній рівень. Зокрема, він підготував опитувальний лист для безробітних. Отриману інформацію планував використати для підготовки запиту в Державній думі про виділення коштів на допомогу безробітним [17, арк.3–4].

Усвідомлюючи необхідність постійної інформованості своїх виборців, депутати від українських губерній приділяли цьому питанню значну увагу. Так, Ф. Іваницький відправляв селянам слободи Малинівці Зміївського повіту Харківської губернії брошури «Діяльність Державної Думи», «Тронна промова імператора», газету «Дев'ятий вал». Цим, він намагався сповіщати своїх земляків про роботу парламенту [18, арк.1]. Під час поїздки в червні 1906 р. до м. Умані депутат від Київської губернії С. Френкель розповсюджував серед місцевих жителів брошуру «Как начала работать Государственная Дума» [19, арк.1].

Іншим джерелом оповіщення виборців про роботу депутатів в думській залі була газета. Так, член Трудової фракції від Полтавської губернії А. Тесля в міжсесійний період видавав і редагував газету «Крестьянский депутат», в якій, автори статей, приділяли значну увагу висвітленню діяльності Трудової фракції, критиці політичних опонентів – членів кадетської фракції [21; 20].

Відзначимо, що кадекти-депутати використовували газети для інформвання про перебіг думської роботи, зокрема партійні друковані органи, а також різні регіональні ліберальні видання. Крім того, подібно до трудовиків зі сторінок газет закликали місцеве населення підтримувати їхні дії в Думі. Так, кадет від Таврійської губернії О. Сипягін на сторінках газети «Подольский край» закликав підтримати законодавчу ініціативу М. Ковалевського щодо скасування смертної кари [22].

Інтерес до депутатів сформувався вже під час їх випроваджень до Петербургу. Зокрема, 20 квітня 1906 р. під час проводів посла від Чернігівської губернії І. Шрага, за словами очевидців, зібралось багато людей. Присутні прийняли резолюцію та вручили її послу. В ній містився заклик забезпечити Україні національно-культурний розвиток, відстоювати автономію вищої школи, відкрити в університетах кафедри української мови, літератури, історії, ет-

нографії і звичасвого права. Автори резолюції вимагали навчати цих предметів українською мовою [23]. Багато людей прийшло провести 24 квітня 1906 р. 6 послів від Київської губернії: М. Біляшевського, З. Вирового, Г. Здановського, А. Грабовецького, С. Тарана, Г. Зубченка [24]. Такі колективні проводи депутатів засвідчували, що від їхньої діяльності очікували великих результатів.

Під час роботи парламенту населення українських губерній і міст зацікавлено стежило за перебігом подій у сесійній залі. Прикладом ставлення виборців до діяльності депутатів І Державної думи був рапорт Ніжинського повітового справника Скальковського до Чернігівського губернатора від 8 червня 1906 р. У своєму звіті він відзначає значну роль Думи в житті селян Ніжинського повіту. За його словами, вони «до дрібничок знають про що говориться і робиться в стінах та за стінами Таврійського палацу» [5, арк.50]. Більша частина населення підвітного повіту, за словами справника, виписували і читали багато газет і журналів, в яких їх цікавили виступи думських депутатів. У донесенні жандарма простежується негативне ставлення до діяльності парламенту, зокрема він вважав, що злочинна робота представницького органу повсякденно відображається на житті повіту [5, арк.50 зв.]. На підтвердження своїх суджень, правоохоронець навів факти про вибори сільськими і волосними сходами на різні посади в сільські управління «неблагонадійних людей». Так, 25 травня 1906 р. у містечку Верківка під час волосного сходу вибрано волосним старшиною місцевого вчителя земської школи С. Гаврілея. Він у своєму виступі проінформував учасників зібрання про розгляд Думою земельного питання, наголосив на необхідності відправлення телеграми до депутатів із підтримкою їх у вимогах стосовно землі та свободи [5, арк.51 зв].

Певною формою відгуку про діяльність депутатів були накази і ухвали, надіслані їм від виборців. Особливо цим послуговувалося сільське населення Наддніпрянщини. У своїх зверненнях селяни висловлювали підтримку депутатам у їх діяльності на благо народних інтересів. Найбільшу прихильність та відгуки селян викликала діяльність Трудової групи, до складу якої входили посли від українських губерній. Їм висловлювали слова своєї підтримки у протистоянні з урядом щодо наділу їх землею. Фракцію трудовиків селяни вважали як таку, що найближче відповідає вимогам трудящих [25, арк.2]. Характерним був наказ селян с. Заброди Богодухівського повіту Харківської губернії депутатам Трудової групи. В ньому традиційно висловлювалася народна довіра трудовикам, а також висувалися соціально-економічні та політичні вимоги. Основними потребами, на думку селян, були безкоштовна передача хліборобам казенських, казенних, удільних, монастирських, церковних і частково приватних земель, скасування смертної кари, реалізація відновлення свободи слова, друку, даровани маніфестом 17 жовтня, політична амністія [26, арк.3-4].

Значний інтерес становили питання землі для безземельних і малоземельних селян упродовж роботи Думи. Так, за свідченням земського начальника Павлоградського повіту Катеринославської губернії, селяни повністю покладалися в радикальному розв'язанні аграрного питання на новий орган влади. Вони заявляли, що землі очікують від Державної думи, а не від чиновників, що засідають в цих комісіях [27, с.290]. Такі свідчення відображені в доповідях усіх губернаторів з Наддніпрянщини. Так, у своєму звіті за 1906 р. Волинський губернатор інформував, що селяни висловлювали надію «на безкоштовне одержання землі через Державну думу». За повідомленням керівника Подільської губернії, «в'єра селян у всемогутність Державної думи до першого її розпуску була безмежною» [27, с.290].

Підтвердженням зацікавленості селян діяльністю депутатів є численні звернення, накази, телеграми, які надходили їм від сільських виборців. Зокрема, за підрахунками Р. Топки до Думи було надіслано від селян україн-

ських губерній – 264 звернення. Найбільше їх відправили з Харківської губернії – 48, Київської і Полтавської по 38, найменший показник наказів припадав на Катеринославську і Херсонські губернії – всього 17 і 16 [28, арк.58]. Низький показник народних запитів до послів від двох останніх губерній був зумовлений низкою чинників: домінування промислового сектору над аграрним, запровадження в цих регіонах військового стану.

Протистояння між парламентом і урядом посилювало соціальне невдоволення серед населення країни. Так, на знак протесту проти урядових розпоряджень (проти політамінії, наділення селян землею – Ц.М.) 14 червня 1906 р. селяни слободи Таранівка Харківської губернії закликали до безпорядків [25, арк.2].

Відгуки селян про роботу депутатів знаходимо в доповідній записці Київського губернатора в департамент поліції Міністерства внутрішніх справ. За словами високопосадовця аграрний рух у ввіреній губернії швидко розростався, особливо в Сквирському, Уманському, Чигиринському і Черкаському повітах. Він пов'язує це з жвавою позадумською роботою парламентарів, які були обрані в зазначених повітах. В Сквирському і Уманському повіті активність селян пов'язував із «злочинною пропагандою» кадетів А. Грабовецького і С. Френкеля відповідно. Революційна діяльність соціал-демократа З. Вирового охопила сусідні Чигиринський і Черкаський повіти [13, арк.153]. Зазначені факти свідчать про певний революційний вплив депутатів на селян. Однак його не варто перебільшувати, адже в цей час у зазначених регіонах проводили активну роботу Українська соціал-демократична Спілка РСДРП.

Через активну пропагандистську діяльність в м. Харкові соціал-демократа Б. Діденка, за повідомленням Харківського губернатора, міністру внутрішніх справ, застрайкували лікарі земських лікарень, робітники паровозного депо Курсько-Харківсько-Севастопольської залізниці, а також робітники двох невеликих фабрик [12, арк.74]. Така активна позадумська діяльність Б. Діденка із місцевим населенням була підтверджена в донесенні ротмістра Аплексеєва (від 5 липня 1906 р.) начальнику Харківського ГЖУ. Як свідчить повідомлення жандарма, депутат організував зібрання й мітинги в м. Харкові та найближчих навколишніх селах. У своїх зверненнях до місцевих робітників і селян закликав їх підтримати Трудову групу загальним страйком і різного роду протестами проти уряду, не виключаючи можливості збройного повстання. Під час зібрань він висловлював думку про необхідність складання населенням приговорів та наказів, адресованих трудовій фракції, тим самим висловлюючи підтримку аграрному законопроекту трудовиків [29, арк.4]. Аналогічного змісту виступи соціал-демократа відбулися в збиральному цеху паровозобудівного заводу (28 червня 1906 р.), заводу Гельферіх-Саде (3 липня 1906 р.). Проте виступи перед селянами с. Олексівці йому не вдалося через загрозу арешту, тому він доручив виголосити промову члену Харківського комітету Партії соціалістів-революціонерів І. Ткачукові. Він звернув увагу присутніх на політичні суперечності у парламенті, закликав селян до підтримки Трудової фракції [29, арк.4зв.].

Позадумська діяльність депутатів від Наддніпрянщини постійно перебувала під наглядом поліції. Останні ретельно відслідковували пересування депутатів, організовані ними зустрічі, тематику виступів. Про це свідчать донесення правоохоронних органів царської Росії. Так, начальник відділу з охорони суспільної безпеки і порядку полковник Герасимов в Департамент поліції доповідав вищому керівництву про проведення 4 червня 1906 р. поблизу станції Теріоки мітингу, який був організований депутатами Трудової групи, а також представниками партії соціалістів-революціонерів і соціал-демократів. Участь у зібранні брали депутати від України М. Михайличенко, І. Заболотний, С. Таран. Обранець від Поділля І. Заболотний, підсумовуючи ухвалену резолюцію, ствер-

джував, що мета мітингу досягнута: «земля і воля всьому народу і тільки збройною рукою». В резолюції висловлювалася підтримка Трудової групи в Державній думі. До того ж, лунав заклик до останніх рішуче і самостійно проявляти свою демократичну і революційну тактику [31, арк. 117].

Зацікавленість роботою депутатів виборці проявляли за будь-якої можливості, навіть якщо останні представляли інші губернії. Так, 30 червня 1906 р. в м. Житомирі перебували депутат від Харківської губернії Г. Лінтварев, І. Антонов (Пермська губернія), Я. Дітц (Саратовська губернія) і від Волині Д. Андрю. В них відбулася спільна поїздка до с. Піски Житомирського повіту із редактором-видавцем місцевої газети «Волинь» Щербиньким. Мета поїздки – розслідування неправомірних дій місцевих властей під час придушення селянських заворушень. Упродовж нетривалої розмови послі вислуховували скарги від селян на побої з боку місцевих властей. Підсумовуючи результат зустрічі, член кадетської фракції Г. Лінтварев закликав населення не займатися насильництвом та зберігати спокій, оскільки всі бажання селян будуть розв'язані Державною думою [12, арк. 113]. На відміну від нього, Д. Андрю під час поїздки активною позицією не відзначався.

Не завжди депутатам вдавалося проводити зустрічі з виборцями з дозволу місцевої поліції в спокійній обстановці. Зокрема, 5 липня 1906 р. у м. Ромнах із візитом перебував депутат від Полтавської губернії М. Онанський, який отримав відмову на усне звернення до місцевого поліційного помічника справника про дозвіл виступити серед мешканців [12, арк. 150].

Активна позадумська діяльність депутатів від Наддніпрянщини знаходила негативні відгуки нового міністра внутрішніх справ П. Столипіна, який виступив справжнім захисником абсолютизму. Тому дії депутатів розцінював як ворожі щодо влади монарха, і силовими методами боровся з будь-якими проявами революційної та опозиційної діяльності. Особливо протидіяв міністр діяльності представників лівих фракцій. Так, 13 травня 1906 р. силовий міністр розіслав шифровану телеграму всім губернаторам, тимчасовим генерал-губернаторам і градоначальникам Російської імперії. В ній повідомлялось, що сьогодні І Дума ухвалила резолюцію (14 робітників-депутатів – Ц.М.), яка може викликати безладі та маніфестації, недозволеним законом, тому закликав прийняти всі заходи безпеки для їх недопущення, а у разі виникнення – придушувати їх у зародку. Особливу увагу він звертав на сільську місцевість і наказував придушувати безладі без вагань [31, арк. 1].

Серед тих послів, хто підписав це резонансне звернення були парламентарі від України: Б. Діденко, М. Михайличенко, З. Вировий, В. Ільїн, М. Жигиль, Л. Остроносів. Усі вони спочатку представляли трудову фракцію, а згодом перші чотири увійшли до складу соціал-демократичної фракції. Зокрема, у своєму зверненні до робітничого класу народні обранці наголошували на протидії з боку уряду, що заважало їхній успішній роботі. Вони звертали увагу не те, що особливо посилювалися протиріччя з питань щодо надання політичної амністії, свобод, загального виборчого права, наділення селян землею. Тому народні обранці заявили про одностайне висловлення недовіри уряду. Звертаючись до робітничого класу, парламентарі намагалися заручитися їх підтримкою. Звернення 14 робітників-депутатів було опубліковане в центральних і місцевих друкованих органах [30, арк. 37].

Найбільше проявив себе у виконанні резолюції П. Столипіна від 31 травня 1906 р. (на звернення 14 депутатів) Подільський губернатор О. Ейлер. Зокрема, він за сприяння місцевих адміністрацій, особливо в селах, надрукував і розповсюдив 16 тис. оголошень «Крестьяне Подольской губернии» [31, арк. 129]. У зверненні до селян губернатор закликав їх висловити недовіру відозві 14 депутатів. На його думку, останні мали намір скинути владу монарха «без которого (царя – Ц.М.) нам не жить» [31, арк. 130]. Так, губернатор нама-

гався грати на почуттях довіри серед селян до царя. Високопосадовець застерігав населення від організації заколотів, насилля, безчинств. Акцент в основному робив на тому, що уряд поступово вирішить усі проблеми.

Тимчасовий генерал-губернатор м. Одеси К. Карангозов, щоб населення міста «правильно» орієнтувалося в ситуації навколо роботи Думи, теж підготував звернення «К населению города Одессы и Одесского градоначальства». Зазначена агітка вийшла тиражем 10 тис. екземплярів [31, арк.101]. У документі високопосадовець піддав критиці відозву 14 депутатів Думи, стверджуючи, що вони подали факти односторонньо. При цьому він не скупився на гострі слова щодо обранців, емоційно назвавши їх «коноводами повстання» [31, арк.102]. Подібного змісту оголошення розповсюдили губернатори інших губерній Наддніпрянщини [31, арк. 103].

Отже, населення українських губерній та міст з інтересом спостерігало і активно реагувало на розгляд життєво важливих питань, над якими працювали депутати як у І Державній думі так і поза її межами. Їх реакція знайшла віддзеркалення в конкретних діях. Вони позначились на організації страйків, зростанні аграрного руху. Однак найпоширенішими формами відгуку на думську і позадумську роботу своїх обранців були складені численні запити, телеграми, листи та накази, в яких лунав заклик до розв'язання гострих соціально-економічних та політичних проблем виборців.

Список використаних джерел:

1. Коник О.О. Депутати Державної думи Російської імперії від губернії Наддніпрянської України (1906-1907 рр.) : монографія / О.О. Коник ; [наук. ред. С.І. Світленко]. – Дніпропетровськ : Герда, 2013. – 454 с.
2. Топка Р.В. Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до І Державної Думи: джерелознавчо-методологічний аспект : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06. / Р.В. Топка. – Дніпропетровськ, 2002. –194 с.
3. Глушковецький А.Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних думах Російської імперії : монографія / А.Л. Глушковецький. – Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О.А., 2010. – 400 с.
4. Милько В. Українське представництво в Державній думі Російської імперії (1906-1917) / В. Милько ; відп. ред. О.П. Реснт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2016. – 396 с.: табл.
5. Центральний державний історичний архів України, ф.1439. Чернігівське губернське жандармське управління, оп.1, спр.390. Об увеличении числа волнений среди крестьян Ниженского уезда и «зловредности» Думы, отражающейся на росте крестьянских волнений. – 65 арк.
6. З українського життя // Громадська думка. – 1906. – №137. – С. 3.
7. Наказ послови до Державної Думи Бабенкові од українців з Катеринослава // Громадська думка. – 1906. – №123. – С. 2.
8. З українського життя // Громадська думка. – 1906. – №101. – С. 3.
9. Государственная Дума. Стенографический отчет. Сессия I. – СПб. : Государственная типография, 1906. – Т. I. – С. 7.
10. З українського життя // Громадська думка. – 1906. – №105. – С. 3.
11. З українського життя // Громадська думка. – 1906. – №109. – С.3.
12. Государственный архив Российской Федерации, г. Москва, ф.102. Департамент полиции, особый отдел, оп.236, спр.715, т.2. Оразъездах членов Государственной Думы по Империи с целью пропаганды. – 318 арк.
13. ЦДА України, ф.274. Київське губернське жандармське управління, оп.1, спр.1349. Переписка с Департаментом полиции, помощником начальника Киевского ГЖУ и другими учреждениями о крестьянских волнениях в Киевской губернии и о деятельности бывших членов I Государственной Думы. – 166 арк.

14. ЦДДА України, ф.301. Жандармські установи Подільської губернії, оп.І, спр.1008. Дело о проведении дознаний о бывшем члене Государственной Думы Заболотном И. по обвинению в революционной агитации и распространении нелегальной литературы в г. Балта и на ст. Рудница Юго Западных дорог. – 50 арк.
15. ЦДДА України, ф.336. Харківське губернське жандармське управління, оп.І, спр.1776. Дело о беседах о земле члена Государственной Думы крестьянина Оранского И.А. с крестьянами сел Двуречной волости, Кулянского уезда. – 5 арк.
16. ЦДДА України, ф.442. Канцелярия Киевского Подольского и Вольнского генерал-губернатора, оп.856, спр.352. Дело о призыве членов I Государственной Думы: Выровым, Грабовецким, Тараном, Червоненкисом, Дицем и Антоновым населения Киевской губернии к оказанию помощи Думе в борьбе с правительством, требовании удаления министров, отмены собственности на землю. – 7 арк.
17. ГАРФ, ф.102, оп.236, спр.735. О бывшем члене Государственной Думы Митрофане Ивановиче Михайличенко. – 24 арк.
18. ЦДДА України, ф.336, оп.1, спр.1734. Дело о производстве дознания по обвинению бывшего члена Государственной Думы Иваницкого Ф.И. в организации нелегального собрания крестьян в г. Змиеве. – 105 арк.
19. ЦДДА України, ф.274, оп.1, спр.1565. Дело по обвинению бывших депутатов I Государственной Думы Френкеля в распространении среди крестьян Уманского уезда брошюры «Как начала работать Государственная Дума». – 43 арк.
20. Трудовая группа и партия // Крестьянский депутат. – 1906. – №3. – С. 1.
21. Из жизни Трудовой группы // Крестьянский депутат. – 1906. – №3. – С. 3.
22. Граждане! // Подольский край. – 1906. – №63. – С. 1.
23. Посол І.Л. Шраг в гостинні у Чернігівських українців // Громадська думка. – 1906. – № 94. – С. 3.
24. У Києві. Од'їзд послів // Громадська думка. – 1906. – №94. – С. 3.
25. ЦДДА України, ф.336, оп.1, спр.1733. Дело о крестьянах Сошенко П., Акименко И. обвиняемых в организации политической демонстрации крестьян в слободе Тарановке Змиевского уезда. – 70 арк.
26. ЦДДА України, ф.336, оп.1, спр.1837. Дело о выяснении личности агитатора выступавшего на сельском сходе хутора Заброда Богодуховского уезда за составление приговора от «Крестьянского союза» депутатом трудовой группы Государственной Думы. – 13 арк.
27. Лещенко М.Н. Українське село в революції 1905-1907 рр. / М.Н. Лещенко. – К. : Наукова думка, 1977. – 360 с.
28. Топка Р.В. Формування суспільно-політичних ідеалів українського селянства за наказами та ухвалами до I Державної Думи: джерелознавчо-методологічний аспект : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06. / Р.В. Топка. – Дніпропетровськ, 2002. – 194 с.
29. ЦДДА України, ф.336, оп.1, спр.1705. Дело о производстве дознания по обвинению члена Государственной Думы Диденко Д. в агитации за вооруженное восстание на митинге рабочих Харьковского паровозостроительного завода. – 1906 г. – 53 арк.
30. ЦДДА України, ф.419, оп.1, спр.4876. Дело по обвинению редактора Каменец-Подольской газеты «Подольский край» Недельского И. в опубликовании статей «21 мая Каменец-Подольский», «Разрозненные листки». – 52 арк.
31. ГАРФ, ф.102, оп.236, спр.386. О наблюдении за членами трудовой группы Государственной Думы. – 103 арк.

The article deals with the extra parliamentary deputies' activity of the I State Duma of the Ukrainian provinces and cities. The analysis of the main directions of their work outside the parliamentary hall is made. The reaction and responses of the Dnieper voters and representatives of royal power about their work is established.

Key words: State Duma, parliament, deputy, extra parliamentary activity, Dnieper.

Отримано: 15.11.2016 р.